

УДК 808.3

О. К. ДАНИЛЮК

м. Луцьк

oksanadn@mail.ru

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АПЕЛЮТИВІВ ТЕРИТОРІЙ З РОСЛИННИМ ПОКРИВОМ

У статті проаналізовано апелютиви на позначення територій з рослинним покривом на матеріалі польсько-волинських говірок. Визначено структурно-семантичні особливості досліджуваної групи лексики.

Ключові слова: термін, апелютив, номенклатура, лексема, семантичне мікрополе.

Лексика для найменування територій із рослинним покривом є складовою однієї з найбагатших і найдавніших лексичних груп – географічної термінології, інтерес до вивчення якої зумовлений здатністю відобразити лінгвістично-географічну історію відповідного регіону. Значної уваги вивченню народної географічної термінології надавали дослідники слов'янського та українського мовознавства, зокрема в чеській і словацькій мовах – Р. Малько, польській – П. Нітче, Я. Сташевський, сербохорватській – Ю. Шутц, болгарській і македонській – Е. Григорян, білоруській – І. Яшкін, російській – Е. Мурзаєв і В. Мурзаєва. Особливо важливе значення для вивчення народної географічної термінології слов'янської території мають розвідки М. Толстого «Слов'янська географічна термінологія: Семасіологічні етюди» [11]. Значну частину лексем, що позначають географічні об'єкти зафіксовано в працях М. Юрковського, Й. Дзензелівського, Г. Аркушина, П. Лисенка, М. Никончука, В. Шульгача та ін.

Апелютивну лексику на позначення географічних реалій вміщено в словниках: С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини», Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини», Т. Марусенко «Матеріали до словника українських географічних апелютивів (назви рельєфів)», Є. Черепанової «Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся: Словник», Т. Громко «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини».

Найновішими дослідженнями сучасного періоду є дисертаційні праці І. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноподільських говірках (Кам'янець-Подільський, 2012) та С. Шийки «Народна географічна термінологія Ровенщини» (Київ, 2013).

Метою нашої статті є структурно-семантичний аналіз лексем на позначення територій із рослинним покривом. Досліджуючи найменування цих територій, варто звернутися до таких загальноприйнятих у землекористуванні понять, як земельні ресурси. До земельних ресурсів належать ті види угідь, що використовують у сільськогосподарському виробництві: рілля, сіножать, пасовище тощо. Дотримуючись цього поняттєвого розподілу земельних ресурсів, нами визначено три основні категорії земель: «поле», «луг», «ліс». Об'єктом нашого дослідження є лексико-семантична група «луг», у межах якої лексеми згруповано в семантичні ряди.

Домінантою ЛСГ «луг, де косять сіно» є композитні утворення з першим компонентом *сіно* та другою дієслівною основою *косити* чи *жати*: **синóжатъ** (с. Бужанка Іваничівського р-ну), **сінóжатъ** (сс. Березовичі, Верба, Галинівка, Овадне, Суходоли Володимир-Волинського р-ну, сс. Гряди, Заболотці Іваничівського р-ну, с. Боровне Камінь-Каширського р-ну, с. Мельниця Ковельського р-ну, с. Привітне Локачинського р-ну, сс. Баїв, Боголюби, Одереди, Шепель Луцького р-ну, с. Кукли Маневицького р-ну, с. Свинарин, смт Турійськ Турійського р-ну), пор.: укр. *сінóжатъ* 'місце, відведене для косіння трави на сіно' [10, IX, 226], укр. діал. 'підвищене сухе місце серед болота' [8, 31]; блр. *сенажа́ць* 'низина, вкрита травою; простори, які годяться для пасовища і косіння' [15, 173] та **сіноко́с** (сс. Галинівка, П'ятидні, м. Устилуг Володимир-Волинського р-ну, сс. Лобачівка, Мерва, Рачин, Шклинь Горохівського р-ну, сс. Грушів, Литовеж, Лукривчі Іваничівського р-ну, сс. Воєгоща, Ворокомле, Запруддя, Раків Ліс Камінь-Каширського р-ну, с. Тростянець,

Холоневичі Ківерцівського р-ну, сс. Велицьк, Зелена, Пісочне, Тойкут Ковельського р-ну, сс. Дорогиничі, Конюхи, Шельвів Локачинського р-ну, сс. Забороль, Лище, Одеради, Хорохорин Луцького р-ну, с. Бихів Любешів. р-ну, сс. Головне, Згорани, Олеськ, Штунь Любомльського р-ну, с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну, сс. Копачівка, Любче, Сокіл Рожищенського р-ну, сс. Буцинь, Любохини, Секунь Старовижівського р-ну, сс. Бобли, Кульчин, Мокрець, Перевали Турійського р-ну, сс. Мельники, Ростань, Самійличі Шацького р-ну), пор.: укр. діал. *сінокіс* «низовина на березі річки» [6, 249].

Натомість тільки надсвітязькими та надбузькими говірками обмежено ареал морфологізованого утворення *сінниця* (с. Кропивники Шацького р-ну) < *сінний(-а)* + суф. *-ця* (*сінний* < *сіно*). Помітнішою частотою вживання характеризуються деривати споріднені з дієсловом *косити*: *косовіця* (с. Хмелівка Володимир-Волинського р-ну, с. Щедрогір Ратнівського р-ну) < *косовий*; *косовіще* (с. Поворськ Ковельського р-ну) < *косовий*, пор.: укр. діал. *косовіця* «сінокісна лука», «луг за полем», «сухе болото, поросле травою» [12, 107]; *покос* (с. Човниця Ківерцівського р-ну, с. Маяки Луцького р-ну) < *покосити*, пор.: укр. діал. *покос* «низовина біля річки, поросла травою» [12, 174]; *вікос* (с. Затурці Локачинського р-ну) < *викосити*.

За свідченнями окресленої лексико-семантичної групи в окрему структурну одиницю у межах західнополіського говору виділяються говірки Любешівського р-ну, де виявлено суцільний компактний ареал архаїчної лексеми *веретия* (с. Люб'язь, Ветли, Гірки, Дольськ) < псл. **verta*, **verto*, пов'язане з псл. **verti* 'ховатися' [3, I, 3114], пор.: рос. діал. *веретия* «невелике продовгувате підвищення на низовині чи серед болота», «високий берег, що починається від заплави річки» [9, 59].

Тільки однією говіркою обмежено ареал утворень *гріва* (с. Топільне Рожищенського р-ну) (див. вище) та *доліна* (с. Березичі Любешів. р-ну) < псл. **dolina* [82, 37] (див. вище).

У говірках Ківерцівського р-ну аналізоване поняття репрезентує лексема *пбплав* (сс. Сильно, Холоневичі Ківерцівського р-ну) < псл. **porplavъ* [13, 220], пор.: укр. діал. *пбплав*

«прибережний заливний луг», «луг серед зораної землі» [12, 177], «русло річки», «старе русло річки» [2, 111, 141]; «низина біля садиби, що заливається водою під час повені» [5, 168]; пол. *porłow* «низовинний луг серед поля», «заболочений луг» [15, 70, 84].

Віддієслівного походження також вузько-регіоналізм *смоча* «болотиста сіножать» (с. Чорників Володимир-Волинського р-ну), споріднений з лексемою *смоч* «болотиста місцевість», виявленою в цій же говірковій групі. Структурно обидва деривати розкладаються на сегменти: *с-* (очевидно, префікс) та *-моч-* (основа, мотивована дієсловом *мочити*). У доступних нам джерелах відповідників не виявлено.

Ядро лексико-семантичної групи «**луг, де випасають корів**» становлять структурно строкаті утворення, переважно мотивовані дієсловами *виганяти* та *пастити*. Так, фактично на всій території фіксуємо лексему *вігон* (сс. Воєгоща, Хотешів, Черче, м. Камінь-Каширський Камінь-Каширського р-ну, сс. Берестяни, Холоневичі, м. Ківерці Ківерцівського р-ну, смт Голоби, сс. Воля Любитівська, Мельниця, Підріжжя, Пісочне, Поворськ Ковельського р-ну, с. Затурці Локачинського р-ну, сс. Одеради, Підгайці, Радомишль, Хорохорин Луцького р-ну, с. Проходи Любешів. р-ну, с. Головне Любомльського р-ну, сс. Красноволя, Ситниця, смт Маневичі Маневицького р-ну, сс. Залюття, Нова Вижва, Мизове, Поліське, Секунь, Шкроби Старовижівського р-ну, сс. Дольськ, Мокрець, Озеряни Турійського р-ну, сс. Кропивники, Ростань, Світязь Шацького р-ну); *в'єгон* (с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну), пор. блр. *выган* «обгороджена дорога, якою гонять худобу на пашу; місце біля населеного пункту, де пастух збирає стадо; близький випас; паша; обгороджена доріжка; проїзд від вулиці до двору, до хати» [14, 39], пол. *wudon* «місце за селом для пасовища худоби; дорога, якою женуть худобу на пасовище» [15, 119].

Паралельно з нею у більшості охоплених дослідженням говірок функціонують деривати з основою *-пас-*. За структурою їх можна об'єднати в кілька морфологічних груп:

а) утворення з префіксом в структурі: *віпас* < *випасати* (сс. Галинівка, Овадне Во-

лодимир-Волинського р-ну, сс. Запруддя, Раків Ліс Камінь-Каширського р-ну, с. Клепачів Ківерцівського р-ну, сс. Зелена, Поворськ Ковельського р-ну, сс. Затурці, Привітне Локачинського р-ну, сс. Маяки, Одеради, Підгайці, Радомишль Луцького р-ну, с. Березичі Любешів. р-ну, сс. Ситниця, Яблунька Маневицького р-ну, с. Береськ Рожищенського р-ну, с. Любохини Старовижівського р-ну, сс. Крать, Кульчин, Овлочин, Синявка Турійського р-ну); **вѣпас** (сс. Ворокомле, Карасин Камінь-Каширського р-ну), пор. укр. *віпас* «місце, де випасають худобу» [10, I, 448]; блр. *выпас* «місця біля води, де пасуть худобу; місця біля дворів, де пастух збирає стадо» [14, 41].

б) суфіксальні утворення, оформлені за допомогою великої кількості функціонально тотожних суфіксів, найпродуктивнішими з яких є *-ищ(-е)* та *-исък(-о)*: **пасовік** (с. Шепель Луцького р-ну); **пасовѣско** (с. Ворокомле Камінь-Каширського р-ну), **пасовѣсько** (с. Старий Загорів Локачинського р-ну) – діал. фонет. варіанти до *пасовисько*); **пасовісько** (сс. Льотниче, Овадне Володимир-Волинського р-ну, сс. Гектари, Перемиль Горохівського р-ну, сс. Заболотці, Литовеж Іваничівського р-ну, с. Боровне Камінь-Каширського р-ну, сс. Любитів, Підріжжя Ковельського р-ну, сс. Жорнище, Тростянець Ківерцівського р-ну, сс. Боголюби, Липини, Чаруків Луцького р-ну, с. Люб'язь Любешів. р-ну, сс. Гуща, Штунь Любомльського р-ну, с. Старий Чорторійськ Маневицького р-ну, с. Мильськ Рожищенського р-ну, сс. Мельники, Самійличі Шацького р-ну), **пасівисько** (сс. Грибовиця, Грушів Іваничівського р-ну, с. Затурці Локачинського р-ну, с. Хворостів Любомльського р-ну, с. Буцинь Старовижівського р-ну), **пасувѣско** (сс. Бужанка, Верхнів Іваничівського р-ну [69, 180]) < *пасовисько* (див. вище); **пасовіще** (сс. Льотниче, П'ятидні Володимир-Волинського р-ну, с. Гряди Іваничівського р-ну, с. Воєгоща Камінь-Каширського р-ну, с. Човниця Ківерцівського р-ну, с. Дорогиничі Локачинського р-ну, с. Радехів Любомльського р-ну, с. Красноволя Маневицького р-ну, сс. Копачівка, Любче Рожищенського р-ну, с. Кримне Старовижівського р-ну, с. Новий Двір Турійського р-ну, смт Шацьк Шацького р-ну), **пасівище** (с. Козлиничі Ковельського р-ну,

с. Маяки Луцького р-ну, смт Маневичі Маневицького р-ну, с. Береськ Рожищенського р-ну): укр. *пасовіще* «ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця»; пасовисько «т.с.» [10, VI, 88], укр. діал. *пасовіще* «лісова галявина, поросла травою» [12, 158]; **пáстбище** (с. Жорнище Ківерцівського р-ну, с. Перевали Турійського р-ну); **пáсьбище** (с. Овлочин Турійського р-ну); **пáзбище** (с. Хром'яків Ківерцівського р-ну); **пáша** (с. Маркелівка Володимир-Волинського р-ну, м. Горохів Горохівського р-ну, сс. Волиця, Раків Ліс, Черче Камінь-Каширського р-ну, с. Жорнище Ківерцівського р-ну, с. Мельниця Ковельського р-ну, с. Садівські Дубини Локачинського р-ну, сс. Антонівка, Новостав, Радомишль Луцького р-ну, с. Штунь, м. Любомль Любомльського р-ну, сс. Кукли, Майдан Маневицького р-ну, сс. Датинь, Самари, смт Ратно Ратнівського р-ну, сс. Оленівка, Ясенівка Рожищенського р-ну, сс. Любохини, Мизове Старовижівського р-ну, Маковичі Турійського р-ну, с. Кропивники Шацького р-ну) < псл. **pasja*: **pasti*: укр. *пáша* «те саме, що й пасовище» [10, VI, 104], укр. діал. «т.с.» [1, 158]; блр. *пáша* [14, 140], пол. *pasza* «вигін, пасовище» [15, 114]; **пастівень** (сс. Верба, Зоря, Овадне Володимир-Волинського р-ну), **пастовѣнь** (смт Голоби Ковельського р-ну, с. Ситниця Маневицького р-ну, сс. Мильськ, Топільне Рожищенського р-ну, сс. Вербичне, Овлочин, смт Турійськ Турійського р-ну), **пастівник** (сс. Гектари, Залісці Рожищенського р-ну), **пастівня** (с. Суходоли Володимир-Волинського р-ну), **пастівень** (с. Бужанка Іваничівського р-ну), **пастівінь** (сс. Будятичі, Литовеж, Стара Лішня, Шахтарське Іваничівського р-ну, сс. Воцатин, Русів Володимир-Волинського р-ну [4, 180]): укр. *пáстовень* «пасовище» [10, VI, 91], укр. діал. *пастовень* «мокра низовина, поросла травою», «луг біля річки, порослий кущами» [12, 158], «випас, пасовисько» [5, 159], *пастівник* «вигін для худоби, пасовище» [12, 158], *пастувінь* «низовина, поросла травою» [80, 240]; пол. *pastewnik* «пасовище» [15, 114]; **пáстунь** (с. Заболотці Іваничівського р-ну);

в) префіксально-суфіксальні утворення: **пóпасок** (с. Проходи Любешівського р-ну).

Ряд віддієслівних утворень продовжують зафіксовані в західноволинських говірках лексема **стóвклицко** (с. Верхнів, Млинище Іваничівського р-ну [4, 230]) «витоптане худобою пасовище» < *стовклий(-е): стовкти та її фонетичний варіант **щóвклицко** «витоптане худобою пасовище» (с. Верхнів Іваничівського р-ну [4, 266]). У цій же говірковій групі виявлено ще один засіб для вираження окресленого лексичного значення – теж віддієслівного походження: **тулукá** (с. Бортнів, Низкиничі Іваничівського р-ну [4, 180]) < *толока* (у < о в ненаголош. складі) < псл. *tolka, похідне від *telkti [4, II, 248], пор.: укр. *толока́* «поле, що перебуває під паром і використовується для випасу худоби; вигін» [1, 4, 272], укр. діал. «поле під паром», «рівнина на підвищенні», «гола вершина гори» [12, 211], блр. *толока́* «обліг (один рік), зораний під озими» [14, 187].

У суміжних говірках Турійського р-ну нами виявлено вузькорегіональне утворення з утраченою мотивацією **худові́к** (с. Крать). При етимологічному опрацюванні вказаного номена нам видається доречним зіставлення його з прикметником *худий*. У такому разі первісне, буквальне значення виявленого нами вузьколокалізма – «поле з бідним трав'яним покривом унаслідок частого випасання худоби». Реконструкція вихідної форми *худобик з виведенням її від *худоба* менш переконлива. Цілком можливо, що вказаний дериват може бути спорідненим з дієсловом *ходити*.

З цією ж семантикою в досліджуваному масиві фіксуємо також терміни **бáриг** (с. Бубнів Володимир-Волинського р-ну) < *берег* (місц. діал. заміна е/а) < псл. *bergъ (див. вище) та **парані́на** «поле, де протягом кількох років випасають корів» (с. Радомишль Луцького р-ну), «поле, яке певний час не обробляється, а використовується для випасання корів» (с. Ясенівка Рожищенського р-ну) < *паренина*. Для обох номенів вказане значення є вторинним.

Проведений аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що народні географічні терміни на позначення рослинного покриву відзначаються розмаїтістю лексем, які часто виявляються в місцевих фонетичних варіантах: лексема **стóвклицко**, **щóвклицко**, **худові́к**,

пáстбище, **пáсьбище**, **пáзбище**, **бáриг** та ін. Апелютиви, для яких не знайдено паралелей в інших говорах, віднесено до вузьколокальних утворень. Назви для більшості понять, пов'язаних із рослинним покривом, є спільнослов'янськими – **сінóжатъ**, **пóплав**, **верéтия** та ін. Перспектива подальшого дослідження народної географічної термінології західнополіського регіону вбачається нами у вивченні фонетичних, словотвірних, морфологічних особливостей, яке, у свою чергу, доповнить уявлення як про розвиток лексико-граматичної системи, так і про апелютивну базу ономастичного пласту Волині.

Список використаних джерел

1. Грінченко Б. Д. Словник української мови : в 4-х т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV.
2. Дзензелівський Й. О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу / Й. О. Дзензелівський // Onomastica. – Kraków, 1972. – Т. XVII. – S. 109–147.
3. Етимологічний словник української мови : в 7-и томах. – К. : Наукова думка, 1982–2011. – Т. 1–6.
4. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
5. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
6. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю українских географических апелютивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
7. Марусенко Т. О. Назви рівнин в українській мові / Т. О. Марусенко // Дослідження з мовознавства. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 29–48.
8. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1979. – 313 с.
9. Полякова Е. Н. От «арайны» до «яра»: народная географическая терминология Пермской области / Е. Н. Полякова. – Пермь : Кн. изд-во, 1988. – 181 с.
10. Словник української мови: в 11-и томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
12. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
13. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
14. Яшкін І. Я. Беларуска́я геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
15. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln-Graz: Böhlau, 1964. – 339 s.

О. DANYLUK
Lutsk

STRUCTURAL-SEMANTIC FEATURES APPELLATIVE VEGETATED AREAS

The article areas with vegetation in the Volynian Polissya dialects. The main structural and semantic features of the analyzed type of vocabulary are pointed out.

Key words: term, appellative, nomenclatura, lexeme, semantic microfield.

О. К. ДАНИЛЮК
г. Луцк

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АПЕЛЯТИВА ТЕРРИТОРИЙ С РАСТИТЕЛЬНЫМ ПОКРОВОМ

В статье проанализировано апелятивы для обозначения территорий с растительным покровом на материале полеськоволыньских говоров. Определены структурно-семантические особенности исследуемой группы лексики.

Ключевые слова: срок, апелятив, номенклатура, лексема, семантическое микрополе.

Стаття надійшла до редколегії 26.11.2015

УДК 378[81'367:811.161.2]

Р. С. ДРУЖЕНЕНКО
м. Київ
raisa0872@yandex.ru

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІЇ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ЗАСВОЄННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗНАНЬ ІЗ СИНТАКСИСУ МАЙБУТНІМ УЧИТЕЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У поданій статті обґрунтовано цінність функційного підходу під час вивчення синтаксису простого речення майбутнім учителем української мови і літератури, осмислено роль теоретичної підготовки суб'єктів навчання у проблемі формування комунікативної грамотності, подано науково-навчальний матеріал з питання функції простого речення. Сучасна українська літературна мова як навчальна дисципліна (і особливо розділ «Синтаксис») розкриває широкі можливості для формування комунікативної компетентності. Базовим етапом формування практичних умінь і навичок функційного аналізу простого речення і свідомого використання різних його типів залежно від наміру та ситуації спілкування є глибоке оволодіння теоретичними знаннями з проблем, зокрема проблеми функції простого речення.

Ключові слова: майбутній учитель української мови та літератури, синтаксис простого речення, функційний підхід, функція простого речення.

У пошуках нових ефективних шляхів навчання української мови у вищих закладах освіти вчені-лінгводидакти все частіше апелюють до тих, що є найбільш дієвими у проблемі формування комунікативно грамотної, комунікативно успішної особистості. Особливо це стосується майбутнього вчителя української мови і літератури – носія нормативного, еталонного, зразкового мовлення. Сучасна українська літературна мова як навчальна дисципліна (і особливо розділ «Синтаксис») розкриває широкі можливості для формування комунікативної компетентності, умінь оцінювати мовленнєву ситуацію та особистість співрозмовника, продумувати комунікативні

стратегії і тактики з метою успішного спілкування й досягнення найвищого комунікативного ефекту залежно від наміру мовця.

Навчання синтаксису простого речення в окресленому напрямі стає особливо значущим за умови реалізації функційного підходу, який забезпечує, на відміну від традиційного формального, засвоєння ролі (функції) синтаксичної одиниці в контексті чи конкретній ситуації спілкування в її варіативному використанні. Функційну основу вивчення синтаксису обстоюють сучасні мовознавці (Ф. Бачевич, О. Бондарко, І. Вихованець, М. Всеволодова, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Левицький, А.З агнітко, Г. Золотова, М. Плющ та